

1766 års tryckfrihetsförordning fotograferad på Riksdagsbiblioteket. Foto: Fredrik Funck.

Yttrandefrihet har ingen åldersgräns

Tryckfriheten fyller 250 år

Den svenska tryckfriheten fyller 250 år. Jubileet skärper uppmärksamheten på det övergripande syftet med medier och it i skolan. Det handlar om att utveckla ungas mediekunnande och lärande, men också om att stärka medborgarskap och demokrati.

Sverige var först i världen med en förordning som garanterade medborgarna tryckfrihet. Lagen avsåg tryckta texter, men utgjorde ett paraply för medborgarnas ”frihet at upgifwa sine

tankar om alt”. Det fanns ingen anledning att särskilt reglera föreläsningar eller teaterpjäser om orden ändå kunde tryckas. Lagen innehöll även den banbrytande offentlighetsprincipen som gav allmänheten tillgång till offentliga handlingar.

Under 2016 fyller denna lagstiftning 250 år. Jubileet berör inte bara tidningar och andra medier, utan är en angelägenhet för alla medborgare. Jubileet ger en utgångspunkt för

skolan att låta elever uppmärksamma, utforska och utöva de rättigheter som är grundläggande i en demokrati.

Trots lagar om tryckfrihet och fri åsiktsbildning krävdes länge att man själv ägde, eller stod på god fot med någon som förfogade över en tryckpress, en radiostation eller ett tv-bolag för att kunna göra sin röst hörd i medierna. Idag har de flesta ett eget mediehus i fickan i form av de verktyg och möjligheter till publicering som

finns i våra smarta telefoner – och som finns i varje uppkopplad dator.

Detta har gett oss en ny typ av mediepersonligheter. De kallas ”Youtubers” och lockar miljonpublik till sina Youtube-kanaler. Störst är svenske Felix Kjellberg, mer känd som Pewdiepie. Han debuterade som 20-åring våren 2010 och hade 2015 över 40 miljoner prenumeranter på sin gameshow. Annonserarna står i kö för att synas i hans program. Affärstidningen Forbes har räknat ut att Pewdiepie år 2015 var den bäst betalda stjärnan på Youtube med en årsintäkt på hundra miljoner kronor före skatt.

Kunskap och teknik för att skapa medieinnehåll är inte längre ett privilegium för några få. Journalisternas, tv-producenternas och skivbolagsfolkets yrkeskunskap har på några få år blivit ”outsilled”, som medieforskarna säger. Vi är alla både mediekonsumenter och medieproducenter, men utan de professionellas yrkeskunskap och plattformar. Medieföretagen har anpassat sig till utvecklingen och de flesta framgångsrika Youtube-stjärnor har värvats av något kommersiellt nätverk.

Nätverken säljer annonser eller annonssamarbeten. På det sättet drar de in pengar åt Youtube-stjärnorna och blir själva en nyckelspelare i den nya Youtube-ekonomin. Det största nätverket i världen är Maker Studios som ägs av Disney och som jobbar med bland andra Pewdiepie. Den svenska marknaden domineras av United Screens, som till viss del ägs av Bonnierkoncernen, och Splay Networks, som till största delen ägs av MTG, som också äger TV3.

Affärsidén kallas ”branded content”, ett koncept för målgruppsan-

passat innehåll som tas fram av annonsörer och annonsförmedlare i dialog med Youtube-stjärnorna. Hösten 2015 har Sveriges största kvinnliga Youtube-stjärna, Therese Lindgren, testat smink från H&M, men också deltagit i en kampanj för att skapa intresse för Bingolotto hos en yngre publik.

I Sverige är Youtube den överlägset mest populära sajten bland både pojkar och flickor i åldern 9–16 år. Annonsförsäljarna kallar gruppen för ”Millennials”. De vet att de unga söker humor, musik, mode, skönhetsstips och spelinnehåll som produceras av Youtubers som talar deras eget språk – och som uppträder som en person i den egna vänkretsen. Men finns det möjlighet att vidga samtalet till att handla om mer än den senaste underhållningen?

Yttrandefrihet under attack

Att publicera statusuppdateringar på sociala medier tillhör idag de flesta ungas vardag. De delar material med sina vänner, men också med hela världen. Dessa till synes obegränsade möjligheter att kommunicera erbjuder skolan en ingång för att uppmärksamma tryckfrihetens och yttrandefrihetens roll, både för privata och politiska ändamål. I Sverige tar vi dessa rättigheter för givna, men det är långt ifrån en självklarhet i alla länder.

I Saudiarabien dömdes i maj 2014 den 30-åriga bloggaren Raif Badawi till tio års fängelse och tusen piskrapp för att han startat ett internetforum för politik och samhällsfrågor.

I oktober 2012 utsattes den 15-åriga pakistanska skolflickan Malala Yousafzai för ett mordförsök av talibaner sedan hon argumenterat för flickors rätt att gå i skolan.

I Eritrea sitter den svenske medborgaren Dawit Isaak fängslad utan rättegång sedan september 2001 för att ha publicerat politiska nyheter i den oberoende tidningen Setit.

Organisationen Reportrar utan gränser kartlägger årligen yttrandefriheten i världens länder. Sverige har tidigare legat i topp, men fanns år 2015 på femte plats. Placeringen förklaras av att kampen mot terrorism föranlett vissa inskränkningar av yttrandefriheten i Sverige (FRA-lagen). Sist på listan, med totalt 180 undersökta länder, kommer Turkmenistan, Nordkorea och Eritrea. Det är länder med omfattande förtryck och där yttrandefriheten är obefintlig.

Det politiska förtrycket är, vid sidan av krig och terror, ett skäl bakom flyktigströmmarna till Europa och en av anledningarna till att många söker en fristad i Sverige. Samtidigt är yttrandefriheten under attack också i vår del av världen. Den 7 januari 2015 drabbades satirtidningen Charlie Hebδος redaktion i Paris av ett terrorangrepp med tolv mördade. Den 30 december 2015 röstade det polska regeringspartiet Lag och Rättvisa (PiS) igenom en lag som begränsar självständigheten för public service-bolagen i landet.

Facebook-revolutionen

Protesterna under den arabiska våren 2011 fick uppmärksamhet över hela världen på grund av användningen av Twitter, Facebook och Youtube. De sociala medierna gav aktivister, åskådare och journalister möjlighet att koordinera och dokumentera händelserna. Västerländska nyhetsmedier ville gärna förmedla historien om den moderna Facebook-revolutionen och ett fredligt twittrande. ”Men det krävs

mer än ett tangentbord en tweet på 140 tecken för att starta en revolution”, skriver den egyptiska aktivisten Mariam Kirolos i ett inlägg i antologin ”Myten om internet” (Volante, 2012).

I regionen fortsätter kampen för mänskliga rättigheter. Det är en kamp som trappats upp och som utvecklats till en humanitär katastrof. Bevakningen av skeendet kan fördjupas och nyanseras genom att rapporter från journalister kompletteras av allmänhetens röst i sociala medier. Men kampen om makten är också en kamp om informationen. Att övervaka sociala medier har i många länder blivit ett sätt att kontrollera politiska motståndare. Att censurera internet eller sprida politisk desinformation är andra sätt att begränsa och underminera det demokratiska samtalet.

På många håll är det lång väg kvar för att förverkliga artikel 19 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna: ”Var och en har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att utan ingripande hysa åsikter samt söka, ta emot och sprida information och idéer med hjälp av alla uttrycksmedel och oberoende av gränser.”

I sin bok ”Uppkopplad” (Modernista, 2015) berättar Felicia Margineanu hur hon 17 år gammal via Facebook organiserade ett event på Sergels torg i Stockholm där 10.000 personer slöt upp mot rasism. Hon vill uppmuntra andra att bedriva politisk aktivism via sociala medier, men hon berättar också om det hat hon mött på nätet sedan hon trädde fram som en offentlig person. ”Vi behöver förstå ramarna och lära oss leva i den verklighet som internet är en del av”, skriver Felicia Margineanu.

Krönikören Frida Boisen ägnar också utrymme åt näthatet i sin bok ”Digital succé” (Forum, 2015) som handlar om att använda sociala medier som ett skyltfönster för att bygga sitt varumärke. Hon konstaterar krasst att ”hatarnas varumärke sjunker för varje gång de uttrycker sig på ett helt opassande sätt”.

Pewdiepie är främst ute efter att underhålla med sin ironiska självhjälsbok ”Den här boken älskar dig” (Forum, 2015): ”Var inte dig själv. Var en pizza. Alla älskar pizza.” Boken är en oförarglig satir där han samlat hurtiga tillrop man kan möta i sociala medier. Hans bok lär inte väcka anstöt hos någon.

Grattis Sverige

I Sverige finns sedan den 2 december 1766 en lag som garanterar tryckfrihet, förbud mot censur och som ger allmänheten tillgång till offentliga handlingar. Lagen var den första av sitt slag i världen och Sverige var länge ensam om offentlighetsprincip. Lagen tillkom för att stärka medborgarnas inflytande under den så kallade frihetstiden, då kungens makt var reducerad. Den svenska tryckfriheten beskars dock kraftigt år 1774, efter Gustav III:s statskupp, men återställdes och moderniserades senare i flera steg. Den svenska yttrandefrihetsgrundlagen tillkom 1992 för att ge utgivare av radio, tv, film och datakommunikation likartade rättigheter som utgivare av tryckta medier.

Den svenska tryckfriheten och öppenheten förutsatte dock någon typ av kontroll. Sedan 1661 fanns i Sverige en lag om att alla boktryckare måste lämna två exemplar av varje skrift de tryckt till Kungliga Majestäts kansli. Dessa pliktexemplar kom att ligga till

grund för Kungliga Bibliotekets samlingar. Men bakom denna föreskrift låg den svenska stormaktens önskan om kontroll och övervakning, inte visionen om ett nationalbibliotek. Det handlade om den tidens mest utstuderade sätt för kungen att följa, granska och bemöta vad som diskuterades i riket.

Detta ambitiösa insamlande av information motsvaras i våra dagar av inställningen hos Keith B. Alexander, som var chef för den amerikanska säkerhetstjänsten NSA åren 2005–2013. Det var han som efter terrorattacker mot USA år 2001 lät myndighetens insamling av datakommunikation, teletrafik och online-aktiviteter växa ohejdat. ”Kan vi inte samla in alla signaler, hela tiden?” lär han ha frågat och uppdraget till NSA och deras allierade blev: ”Collect it all.” Samla in allt. Han lämnade sin tjänst efter Edward Snowdens avslöjande av NSA:s övervakning 2013.

Den svenska tryckfriheten och yttrandefriheten har aldrig varit utan begränsningar. År 1766 var det förbjudet att smäda Gud och kungen och att publicera böcker i teologiska ämnen. Idag har vi 18 tryckfrihetsbrott, bland dem hets mot folkgrupp, olaga våldsskildring, förtal, förolämpning, olaga hot och ett antal brott kopplade till högförräderi och krigsanstiftan.

Samtidigt har företag som Facebook och Youtube i någon mån övertagit rollen som yttrandefrihetens grindvakter. De har kritiserats för att släppa igenom avrättningar och hatsajter, men censurera ammande kvinnor och Anders Zorns nakna dalkullor. När Jonas Gardell försökte anmäla ett klipp där Mark Levengood dödshotades var det ingen på Youtube som reagerade. Det kräv-

des att Jonas Gardell mobiliserade sina 500 000 följare och den svenska kvällspressen för att förmå Youtube att ta bort klippet.

”Men vad gör de människor som utsätts och som inte har några följare? Som inte känner någon på en tidningsredaktion? Ensam mot en nyckfull och slutna makthavare. Om polisen inte har resurser”, skrev Jonas Gardell i Expressen den 30 april 2015.

En utmaning för skolan

Att låta elever undersöka frågor som är viktiga för dem själva, för att sedan publicera sina tankar och åsikter, har blivit allt enklare när skolor har egna webbsidor och bloggar. Engagerade lärare har också möjlighet att lotsa de ungas inlägg vidare ut i offentligheten, till insändarsidor och debattprogram.

Denna strävan att ge eleverna en röst i offentligheten kan komplieras av personuppgiftslagen, av regler kring barn med skyddad identitet och av åldersgränser för sociala medier. Men det får inte hindra att barn ges samma rätt som vuxna att ”söka, mota och sprida information och tankar av alla slag, i tal, skrift eller tryck, i konstnärlig form eller genom annat uttrycksmedel som barnet väljer”, som artikel 13 i FN:s barnkonvention föreskriver. Yttrandefrihet har ingen åldersgräns.

Skolan har ett ansvar att göra de unga uppmärksamma på denna rättighet, oavsett om det pågår ett 250-årsjubileum eller inte. Varje elev borde varje läsår ges möjlighet att formulera inlägg riktade till offentligheten. Arbetet kan ramas in av en diskussion där eleverna uppmanas att fundera över debattklimatet och yttrandefrihetens gränser.

Skolan måste vara beredd på att elevernas kritiska blick kan riktas mot vardagen i den egna skolan. Löpsedel från Dala-Demokraten den 18 maj 2005.

Eleverna borde få praktisera möjligheten att ta del av offentliga handlingar genom att till exempel besöka kommunhuset, rektorexpeditionen eller söka på webben. De borde uppmanas att fundera över hur tillgången till information är en förutsättning för att bedriva opinionsbildning och utöva inflytande.

För detta krävs att eleverna ges tid för att göra research och för att diskutera och gestalta vad de vill säga. De elever som ombeds bygga sitt drömsamhälle i form av pepparkakshus luras lätt att skapa ett godisland som reducerar deras idéer till ett trivialt julpyssel. Det handlar istället om att ge de unga redskap och förutsättningar som gör dem delaktiga på allvar.

Skolan måste vara beredd att diskutera vilka regler som gäller när skolan eller kommunen står som utgivare av utmanande material som eleverna producerar. Skolan måste också vara beredd på att elevernas kritiska blick kan riktas mot vardagen i skolan.

När en student på Stockholms dramatiska högskola ville kalla sitt examensprojekt för ”The Assassination of Jimmie Åkesson” (inspirerad av filmen ”The Assassination of Richard Nixon”) censurerades titeln av skolans ledning. Studenten presenterade ett nytt projekt, kallat ”Utan titel”.

När två elever gjorde en film som ifrågasatte skolläringen och arbetsmiljön på Lugnetgymnasiet i Falun valde rektorn att stoppa filmen. Händelsen blev en stor sak i lokalpressen, vilket gjorde både filmen och kritiken känd.

Att utöva sin rätt att uttrycka tankar och åsikter behöver inte handla om att framföra kritik. Men det är för att värna åsikter bortom vad vi anser anständigt eller lämpligt som yttrandefriheten finns. Både unga och vuxna kan behöva påminna sig de ord som brukar tillskrivas Voltaire: ”Jag ogillar vad du säger men är beredd att gå i döden för din rätt att säga det.” Det fria ordet är en överordnad princip i en demokrati, samtidigt som enskilda personer kan behöva skyddas från hets, hot och hat.

De skolor som under året organiserar projekt för att göra de unga delaktiga i samhällsdebatten bör givetvis påtala att det pågår ett 250-årsjubileum. Men det finns också anledning att förklara att vi utövar våra demokratiska rättigheter i solidaritet med alla dem, runt om i världen, som ännu inte har den möjligheten. Det fria ordet tillhör oss alla. Eller, som det brukar heta i demonstrationstågen: We march for those who can't.

KLAS VIKLUND